

Wstęp

Spożywanie napojów alkoholowych to temat obecny w kulturze od wieków. Pierwsze ślady produkcji i wykorzystywania alkoholu w celach konsumpcyjnych pochodzą z VI tysiąclecia p.n.e. Dowodem na to jest fakt, że w jednej z neolitycznych osad z tamtego okresu, odkrytej na terenie dzisiejszego Iranu, znaleziono ślady świadczące o spożywaniu wina. W starożytnym Egipcie powszechnie wazono i konsumowano piwo, zaś bez udziału wina nie wyobrażano sobie greckiego sympozjonu i rzymskiego *convivium*. Alkohol – jak pisze we wstępie do niedawno wydanej *Kulturowej historii alkoholu* jej autor, Iain Gatley – „jest konstytutywnym elementem kultury”, a zatem może i powinien stawać się przedmiotem badań podejmowanych na polach wielu dziedzin naukowych. Tezę tę podzielają autorzy niniejszej publikacji – specjaliści reprezentujący różnorakie dyscypliny humanistyczne (kulturoznawstwo, antropologię kultury, językoznawstwo), a zwłaszcza badacze zajmujący się różnymi okresami w szeroko pojmowanej historii kultury. Pomimo bogactwa prezentowanej w książce tematyki i różnic w zastosowanym przez autorów tekstów warsztacie badawczym oraz metodologii łączy ich wspólna cecha: wychodzą z założenia, że wszechstronna humanistyczna refleksja pozwala spojrzeć na alkohol oraz na praktyki jego spożywania jako na ciekawe zjawiska komunikacyjne oraz elementy złożonych systemów semiotycznych. Alkohole świata, obecne w kulturze od wieków, są bowiem osobliwymi „tekstami” kultury, których nie tylko nie można ignorować, lecz wręcz przeciwnie – należy umieć, a przede wszystkim chcieć je odczytywać. Konsumowanie alkoholu pod różnymi postaciami, bez względu na stopień intensywności tej praktyki (począwszy od niewielkiego i sporadycznego z nim kontaktu, po upijanie się), może dostarczyć środków do mówienia o czymś, co z fizjologicznym zaspokojeniem pragnienia niewiele ma wspólnego. Sytuacje z alkoholem w roli głównej lub w tle stanowią niejednokrotnie istną kopalnię wiedzy o człowieku i jego kulturze jako symbole, znaki i alegorie, których użyć można do mówienia o zaświatach, świętości, pobożności, zdrowiu, chorobie i wielu innych zjawiskach widocznych w kulturze dawnej i współczesnej.

Celem autorów prac zawartych w niniejszym tomie było ukazanie napojów alkoholowych w perspektywie historycznych przemian semantycznych i trwałości samych przedstawień, ale też uwidocznienie, w jaki sposób motyw alkoholu jest wykorzystywany w kulturze współczesnej. Prezentowany zbiór studiów stanowi próbę ukazania, jak w różnych kontekstach, kulturach i w zmieniającym się czasie historycznym funkcjonuje figura alkoholu – do jakich celów bywała i nadal jest wykorzystywana.

Na prezentowany tom składa się osiemnaście artykułów, które zostały ułożone w porządku chronologicznym. Książka podzielona jest na dwie części: pierwsza zasięgiem czasowym obejmuje średniowiecze i epokę wczesnonowożytną, druga zawiera teksty poświęcone obecności alkoholu w kulturze późnonowożytnej i współczesnej.

Zbiór otwiera artykuł Małgorzaty Chudzikowskiej-Wołoszyn – *Pijaństwo frankońskich elit w świetle wybranych źródeł z VI–IX wieku*, w którym autorka poddała obszernej analizie problematykę konsumpcji wina i piwa w środowiskach elit świeckich i duchownych wcześniejszego średniowiecza na terenie monarchii Franków. Pozostając w obrębie tematyki kultury średniowiecza, Agnieszka Teterycz-Puzio podjęła udaną próbę odpowiedzi na pytania postawione w tytule swego studium: *Narzędzie zemsty? Lekarstwo? Wyznacznik zabawy? Alkohol w życiu codziennym średniowiecznych elit obszaru środkowoeuropejskiego (do XIV wieku)*. Słupska mediewistka przedstawiła (przy wykorzystaniu szerokiej palety źródeł pisanych, głównie kronikarskich) miejsce i znaczenie alkoholu w życiu codziennym średniowiecznych elit z terenów państw Europy Środkowej i Wschodniej. Robert Bubczyk skoncentrował swą uwagę na związkach średniowiecznych *oratores* z alkoholem. Analizując różnorodne średniowieczne przekazy pisane, lubelski badacz zajął się kwestią stosunku przedstawicieli średniowiecznego kleru w Polsce do napojów alkoholowych, co przedstawił w artykule *Postawy ludzi Kościoła wobec alkoholu w średniowiecznej Polsce*.

O kulturowych dziejach alkoholu w czasach nowożytnych traktuje kilka kolejnych prac z alkoholowym wątkiem w roli głównej. Artykuł autorstwa Beaty Stuchlik-Surowiak „*Kto by chciał być w tych księgach, kielich go nie minie*”. *Motyw alkoholu w Aktach Rzeczypospolitej Babińskiej* stanowi ciekawy przyczynek do badań nad obyczajowością Polski szlacheckiej w wiekach XVI–XVII, ukazując funkcje, jakie pełniły trunki wśród szlacheckiej braci tzw. Rzeczypospolitej Babińskiej. Izabela Kaczmarzyk w tekście *Pijanice, oźralcy i łapikułflowie... Śląskich ewangelików problem z alkoholem jako element siedemnastowiecznego dyskursu kaznodziejskiego* poddała analizie poglądy na temat alkoholu wyrażane przez Gdacjusza, przedstawiciela śląskiej ewangelickiej elity intelektualnej, a zarazem kluczborskiego kaznodzieję z XVII stulecia. Wykorzystując m.in. nie-

drukowane diariusze, Małgorzata Ewa Trzeciak w swoim opracowaniu *Alkohol w dialogu interkulturowym w świetle włoskich diariuszy podróży po Rzeczypospolitej w II połowie XVII wieku* zajęła się charakterystyką spożywania alkoholu w XVII-wiecznej Polsce na podstawie obserwacji włoskich gości króla Jana III Sobieskiego. Ewelina Sikora w studium *Wino królów – król win. Tokaj w służbie dyplomatycznej Franciszka II Rakoczego (1676–1735)* przedstawiła okoliczności, w których wykorzystywano węgierski tokaj w międzynarodowej dyplomacji. Aleksandra Modlińska w artykule *Obecność alkoholu w życiu Polaków doby saskiej* przeprowadziła ciekawą analizę upodobań i zwyczajów szlacheckich elit, związanych ze spożyciem alkoholu w okresie rządów dynastii Wettinów w Polsce. Artykuł Ewy Łączyńskiej *Alkohol w środowisku kapitanów morskich w Gdańsku w XVIII wieku* przynosi wiele interesujących ustaleń na temat obecności alkoholu w życiu ludzi morza, głównie kapitanów statków, w epoce nowożytnej.

Część druga książki stanowi kontynuację kolekcji artykułów poświęconych obliczom alkoholu w kulturze – w tym miejscu została wyeksponowana kulturowa rola alkoholu w czasach późnonowożytnych i współczesnych. Szerokie ramy tematyczne tej części zbioru zakreślają prace w dużej mierze interdyscyplinarne, wśród których dominują wątki badawcze z pogranicza różnych dyscyplin humanistycznych: historii kultury, językoznawstwa, kulturoznawstwa i antropologii kultury.

Otwierając drugą grupę prac, Barbara Hołub przedstawiła artykuł „*Chmielu w piwie, a rozumu w głowie, gdy za mało źle, gdy za wiele niedobrze*”. O *przenośnych sensach spożywania alkoholu w przysłowiaach polskich*. Omówiła w nim wyniki badań nad imponującym zbiorem prawie pół tysiąca przysłów, które odnosiły się do alkoholu, i na ich podstawie zbudowała kognitywną strukturę metaforyzacji alkoholu w odniesieniu do postaw ludzi i wartości, które im przyświecają. Agnieszka Witkowska-Krych zawarła wyniki swych badań w tekście *Natchnienie daje mi pięć kieliszków spirytusu pół na pół z gorącą wodą, czyli o roli alkoholu w życiu Janusza Korczaka*, gdzie zrekonstruowała funkcje, które pełnił alkohol w życiu Janusza Korczaka, zwłaszcza w jego młodzieńczym okresie i w czasie, kiedy przebywał w getcie warszawskim.

Wychodząc poza geograficzne ramy kultury polskiej, Kamil Dźwiniel przedstawił opracowanie *Pomiędzy gospodą a ołtarzem baru. Bardowie i alkohol (kilka polsko-czeskich przybliżeń)*. Ukazał w nim rozmaite role, które alkohol pełnił w życiu i twórczości polskich oraz czeskich bardów w II połowie XX wieku, wskazując, że napitek stawał się kluczowym wątkiem w utworach wielu poetów.

Kilka kolejnych prac zawartych w niniejszym zbiorze przybliży czytelnikom interesującą problematykę znaczenia i miejsca alkoholu w kulturze elit w różnych zakątkach starego kontynentu, a także poza nim. W artykule autorstwa Marcina

Krawczuka na temat kulturowych aspektów konsumpcji alkoholu wśród ludności Etiopii zostały wykorzystane zarówno relacje europejskich podróżników odwiedzających Etiopię, pochodzące głównie z XIX wieku, jak i rdzenne teksty etiopskie. Magdalena Tosik w artykule *Jak się o picciu opowiada po hiszpańsku. Metafory zakodowane w języku* przedstawiła zagadnienie spożywania alkoholu zakodowane w językach polskim i hiszpańskim, wykorzystując do tego celu bogaty materiał frazeologiczny. Monika Pruszkowska w autorskim tekście *Alkohol jako element doświadczania obcej kultury. Obraz spożywania trunków we współczesnych telewizyjnych reportażach podróżniczych* poddała analizie sposoby spożywania i reprezentacji alkoholu w różnych pozaeuropejskich kulturach lokalnych na podstawie wybranych telewizyjnych programów podróżniczych. Marek Grubka powrócił w swej pracy na stary kontynent. W artykule *Piwa trapistów. Europejskie dziedzictwo oraz istotny element kultury piwnej Belgii* autor przedstawił, jak stara tradycja warzenia piwa przez mnichów z zakonu cystersów o zaostrej regule życia, zwanych trapistami, wpływa na współczesną kulturę mieszkańców Belgii, a także do jakiego stopnia produkcja i konsumpcja tego wyjątkowego piwa stanowi element niematerialnego dziedzictwa kulturowego Europy.

Zawartość tomu dopełnia artykuł z pogranicza językoznawstwa i kulturoznawstwa. Anna Matras jest autorką krótkiej, acz ważnej rozprawy – *Między zmysłową przyjemnością a jej językowym ekwiwalentem. Metafory opisujące doświadczenie smaku wina*. Omówiła w niej wybrane kategorie językowych ekwiwalentów smaku wina, a także ukazała, jak wpływają one na kształtowanie się naszych wyobrażeń o doświadczeniu jego smaku.

Czytelnik niniejszej publikacji może, poprzez jej lekturę, zapoznać się z pokłosem ogólnopolskiej konferencji naukowej na temat kulturowej roli alkoholu w życiu elit od czasów średniowiecza do współczesności, która odbyła się w październiku 2014 roku w Instytucie Kulturoznawstwa Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie. Prezentowane w tomie publikacje powstały dzięki osobistemu zaangażowaniu się ich autorów w to wydarzenie. Temu interdyscyplinarnemu spotkaniu humanistów, pochodzących z większości głównych krajowych ośrodków akademickich, przyświecał jeden wiodący cel: wspólne poszukiwanie odpowiedzi na pytanie o to, jakie oblicza przyjmuje alkohol w kulturze elit na przestrzeni dziejów, bo w to, że ten stary wynalazek ludzkości zajmuje w niej ważne miejsce, nikt z referentów nie wątpił ani przez chwilę. Piszący te słowa wyraża nadzieję – choć osąd pozostawia czytelnikowi – że zamiar ów został, przynajmniej częściowo, zrealizowany.